

УДК 001.83+39 (477)

DOI: 10.17721/2413-7065.2(91).2024.308584

ЕТНОКУЛЬТУРА ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ

Галина ЛОЗКОorcid.org/0000-0001-5865-7556

доктор філософських наук, професор,

провідний науковий співробітник відділу української етнології НДІУ

Анотація. У статті розглядається непересічне значення української етнокультури в житті суспільства, зокрема у вихованні молодого покоління. Наголошено на феноменальних властивостях рідного середовища, в якому дитина отримує перші уроки любові до Батьківщини, що ґрунтуються на взірцях етнічної духовної спадщини. Нині через глобалізацію та нав'язані нею стереотипи мислення зв'язок людини з родом і народом послаблюється. Часто це відбувається й унаслідок байдужості педагогів до етнокультурної спадщини, а ще гірше – через помилки управлінської системи, перманентні реформи освіти, що не покращують стан, а погіршують. Ліквідація таких дисциплін, як українознавство, народознавство, етнологія, етнокультурологія, етнодержавознавство, релігієзнавство, етика, естетика, та інших гуманітарних курсів призводить до вихолощення системи виховання, знецінення патріотизму як такого. Водночас наголошено, що українська етнокультура містить у собі ще невичерпані джерела та виховні ідеали, які можуть стати основою патріотичного виховання української молоді. Проаналізовано вплив рідної етнокультури на національну самосвідомість та доповнено концепцію національно-патріотичного виховання деякими теоретико-методологічними моделями. Показано зразки національно-патріотичних заходів масового характеру, які піднімають дух нації та її енергетичний рівень (пасіонарність); висвітлено філософські підходи до «священного героїзму» на прикладі праць українського етнофілософа В. Шаяна та важливості знань фольклорно-етнографічної спадщини рідного народу, народних ремесел, що формують повагу до рідної культури. В умовах російсько-української війни патріотичне виховання засобами рідної етнокультури має першорядне значення для збереження національної самобутності й національної ідентичності.

Ключові слова: етнічний компонент освіти; етнокультура; етнорелігія; «етнічний парадокс»; національна енергія; патріотизм; священний героїзм.

ETHNOCULTURE AS A MEANS OF FOSTERING PATRIOTISM

Halyna LOZKO

Doctor of Philosophical Sciences, professor,

lead research fellow of the Ukrainian Ethnology Department of RIUS

Annotation. The article examines the unique importance of Ukrainian ethnoculture in the life of society, in particular in the education of the younger generation. Emphasis is placed on the phenomenal properties of the native environment, in which the child receives the first lessons of love for the Motherland, which are based on the patterns of ethnic spiritual heritage. Nowadays, due to globalisation and the stereotypes imposed by it, the connection of a person with his family and people is weakening. This often happens due to the indifference of teachers to ethnocultural heritage, and even worse, due to errors in the management system, permanent reforms of education, which do not improve the situation but worsen it. The elimination of such disciplines as Ukrainian studies, folk studies, ethnology, ethnocultural studies, ethnostate studies, religious studies, ethics, aesthetics, and other humanitarian courses leads to the emasculation of the education system, the devaluation of

© Лозко Г.

patriotism as such. At the same time, it was emphasised that Ukrainian ethnoculture contains still unexhausted sources and educational ideals that can become the basis of the patriotic education of Ukrainian youth. The impact of native ethnoculture on national self-awareness was analysed, and the concept of national-patriotic education was supplemented with some theoretical and methodological models. Samples of mass national-patriotic events that raise the spirit of the nation and its energy level (passionateness) are shown; Philosophical approaches to "sacred heroism" are highlighted using the works of the Ukrainian ethnophilosopher V. Shaian and the importance of knowledge of the folklore and ethnographic heritage of the native people, folk crafts forming respect for the native culture. In the conditions of the Russian-Ukrainian war, patriotic education through native ethnoculture is of primary importance for the preservation of national originality and national identity.

Key words: ethnic component of education; ethnoculture; ethnoreligion; "ethnic paradox"; national energy; patriotism; sacred heroism.

Постановка проблеми. Український народ має багату традиційну культуру, що передбачає не лише передачу значної духовної спадщини наступним поколінняам, а й виховання шляхетних людських чеснот: любові до рідного краю, гордості за самобутність своєї нації, уміння зберегти все цінніше, що набуто працею багатьох поколінь предків, патріотизм і здатність захищати Батьківщину. Передача всіх культурно-історичних традицій батьків, дідів і прадідів завжди гарантувала вічність життя етносу.

Оскільки етнос – природне явище, він тісно пов'язаний з біосферою та із соціосферою. Однак родоплеменні етнічні групи (родичі), нації завжди виявляються стійкішими від суспільних. Що їх об'єднує в єдиний суспільний організм? Тим «цементом», який з'єднує окремі «цеглини» етносу в цілісну національну будову, є кровна спорідненість і спільна етнокультура.

Усі найвидатніші педагоги світу визнавали, що виховання дитини завжди має ґрунтуватися насамперед на культурно-історичних цінностях своєї нації, а вже пізніше відбувається знайомство з традиціями інших народів. Незаперечний закон дидактики: пізнання навколишнього світу починається зі

знайомства з рідною вулицею, селом чи містом, своєю країною, а вже потім – з іноземними, сусідніми краями. Тобто від пізнання свого, рідного, національного – до пізнання чужого, багатонаціонального, світового. Такий процес пізнання людиною світу є природним і традиційним у всіх народів. Через тривале перебування України під гнітом радянської імперії (СРСР) відчуття етнічного було штучно приглушене, українська етнокультура зазнала жакхливих деформацій.

Якщо російські педагоги вже у ХХ ст. могли собі дозволити відверте твердження, що, мовляв, «російська школа повинна виховувати маленьких росіян», то про українську школу в той час взагалі не йшлося, тим паче виховання на якихось особливих «українських національних традиціях» не тільки не входило в плани радянських органів народної освіти, а й переслідувалося як вияв українського «буржуазного націоналізму». Тому, навіть прийшовши, нарешті, до своєї незалежності, ми через 30-літню відсутність державної політики національного виховання молоді, та й усього народу, маємо національно несвідоме покоління. Між поколіннями славних прадідів і їхніх нащадків утворилася духовна прірва. З'єднати розірваний ланцюг, заповнити

духовну порожнечу здатна тільки цілеспрямована система заходів, впроваджена в усі ланки національного виховання, починаючи від дитсадків і закінчуючи вищою освітою.

Аналіз попередніх публікацій. Про виховання молодого покоління в українській педагогіці та філософії освіти написано чимало наукових праць. Проте небагато українознавців приділяло увагу саме проблемі виховання патріотизму засобами етнокультури або й саму етнокультуру було ідентифіковано доволі спрощено, отже, неточно. Через це досі існує поверховий погляд на згадану проблему. Серед науковців, які одразу на початку відновлення незалежності України включилися в дослідження зв'язку національного виховання саме з українською етнокультурою, були: М. Стельмахович (народна педагогіка) [16], Ю. Руденко (козацька педагогіка) [14], Л. Ржепецький (розробки виховних заходів) [13], В. Крисаченко (джерельна база українознавства) [4] та ін. Серед науковців, які під поняттям етнокультури мали на увазі цінності, створені саме засобами етнічного самовираження (як рідна мова, рідна релігія, народне мистецтво), та відобразили вплив етнокультури на молоде покоління, можемо назвати кілька праць, наприклад, В. Давидюка [3], В. Ятченка [18], етнопсихолога О. Губка [2], авторки цієї статті [7; 10] та Т. Пістун [12]. Ці праці мали практичне застосування в навчально-виховному процесі загальноосвітніх закладів. У 2001–2005 рр. у Київському університеті культури і мистецтв читався курс «Етнокulturологія» [6] для однойменної спеціалізації. Авторка уклала програму курсу, який викладала протягом двох навчальних років (162 години).

Згодом, на жаль, ця дисципліна зазнала скорочення як «неактуальна». Такі управлінські помилки даються взнаки вже не одне десятиліття. Через упереджене ставлення чиновників до етнічного компонента освіти і виховання наше суспільство прийшло до глибокої морально-етичної кризи, втрати національної свідомості та знецінення етнічності. Нині, під час російсько-української війни, повернення до етнокультурної тематики та її ролі в патріотичному вихованні стає актуальним.

Мета статті – дослідити вплив рідної етнокультури на національну самосвідомість та поведінкові характеристики у загальному контексті суспільно-політичного життя країни; доповнити концепцію національно-патріотичного виховання етнокультурними парадигмами (теоретико-методологічними моделями); показати його необхідність для досягнення нових успіхів нації в умовах російсько-української війни та збереження національної самобутності й національного характеру.

Виклад основного матеріалу. *Етнічна культура* – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, вироблених певним етносом впродовж його історії на його *власній території* (рідна земля) засобами етнічного самовираження (рідна мова, рідна релігія, автентичне мистецтво), і не включає імпортованих зразків (наприклад, світові релігії). Етнічна культура завжди *автохтонна*. Як бачимо, класичне визначення етнічної культури ґрунтується на уявленні про неї як про локальне явище цілісного процесу в межах світової культури (*локальний* від лат. *locus* – місце, отже, *місцевий*, «той, що не виходить за визначені межі» свого етносу). По-справжньому високий

етнокультурі нема потреби виходити за межі свого етносу і нав'язувати свої етнокультурні зразки іншим народам. Водночас бажання народів знайомитись із етнічними культурами інших народів є природним, що аж ніяк не означає запозичення чужих культурних надбань, а тим більше знищення своїх власних на догоду чужим культурам. Різниця між національними культурами різних етносів полягає насамперед у процесі *виборудобору* тих чи тих компонентів. Запозичується від інших лише те, що зрозуміле, близьке ідейно, естетично й етично.

Цей конкретний зміст етнокультури зазвичай ігнорується переважною більшістю дослідників. Через значний тиск і нав'язування глобальних моделей культури сталося ентропійне спотворення змісту самого поняття етнокультури, втрата його автентичності. В умовах глобалізації під поняттям «духовна культура» уявляють будь-яку релігійну культуру світового гатунку, яка вже не несе в собі етнічних ознак або в залишковій формі ще містить елементи етнокультури тих народів, які її створили, але вона фактично вже не є і не претендує на етнічність.

Треба розуміти, що етнічне, етнічність – це культурно-історичний *феномен*, *своєрідність*, яка відрізняє один народ від іншого, що є основою формування нації. Етнічне («етно» як таке, рід) – етнічне ядро, біологічно-духова основа етносу, найдавніше його *осердя* (основна коренева частина, суцвіття, супліддя), «зародок», серцевина етносу, його кров і дух. До етнічного осердя належить також і етнічний міф – сукупність уявлень про Богів, походження народу, його героїв, звичаї та обряди, що надають смисл життю і є основою етнічної традиції.

Саме це осердя в ході історії було втрачене або значно перекручене через несумісність із панівними чужинськими «нормами». Чи можна втратити більше?

Світові релігії, нав'язані етносам силоміць, деформували споконвічні етнокультури, тим самим поставили народи в заздалегідь спотворену реальність, що проявилось у втраті етнічного обличчя. Стався «етнічний парадокс» – дисбаланс між фізичним життям етносу та його духовною надбудовою, яка не є йому рідною, а вживленою *штучно* шляхом цілеспрямованого насадження чужої релігії; наприклад, примусове нав'язування предкам українців світової релігії деформувало етнічний світогляд, морально-звичаєві норми, що були тривалий час усталеними, спричинило парадоксальні психічні розлади; таке явище в деяких представників етносу може викликати прагнення «компенсації за деетнізацію» – спроби скинути духовне ярмо й повернутися до усталених традиційних норм (пор., народні повстання проти християнізації, тривалих постів, як у Русі, так і в інших європейських країнах). Тепер освітянам нелегко справитися з цим етнічним парадоксом, надто в умовах, коли глобальна закуліса в примусовому порядку впроваджує викладання «християнської етики», що суперечить Конституції України і є абсолютним нонсенсом. Варто поставити собі питання: так який же патріотизм ми намагаємося виховувати в нашого молодого покоління – любов до рідного краю й служіння йому чи рабську покору перед «начальниками» («бо вони ж від Бога»)?

Український філософ В. Скуратівський розглядав патріотизм як соціально-психологічне явище: «*Патріотизм*

(від гр. *πατριώτης* – земляк, гр. *πατρίς* та лат. *patria* – батьківщина) – любов до Батьківщини, відповідальність за її долю і готовність служити її інтересам, а в разі потреби самовіддано боронити здобутки свого народу; соціально-політичний і моральний принцип, що в загальній формі виражає вищеназвані почуття та емоційні стани. Патріотизм як соціально-психологічне почуття має широку гаму проявів: від гордості за досягнення Вітчизни (в науці, економічній діяльності, спорті і т. д.), поваги до історичного минулого, дбайливого ставлення до народної пам'яті, збереження та опанування національними і культурними традиціями до гіркоти переживань за невдачі і втрати рідної країни, страждань через її біди» [15, с. 471–472]. Як бачимо, тут на першому місці поставлено соціально-політичний чинник, а національна культура згадана в кінці визначення, якимось наче мимохіть. Чи виправдано таке зміщення акцентів?

Природа патріотизму спирається саме на емоційний чинник, психологічне відчуття єдності з рідною країною, повне прийняття її ества і сутності, турботу про країну як свій дім. Патріотичні почуття були притаманні людям уже в стародавні часи як любов до своєї місцевості, своєї етнічної й родинної спільноти, традиційного укладу життя. Через почуття патріотизму відбувається етнічна самоідентифікація, тобто усвідомлення своєї належності до певної етнічної спільноти, що виявляється через відоме вже на первісних етапах розвитку суспільства протиставлення «ми – вони».

Критеріями етнічного ототожнення завжди є: територія, держава, мова, антропологічний тип, етнокультурні ознаки (одяг, національні риси побуту тощо),

національна поведінка, зумовлена національним характером, що спирається на традиційну звичаєвість, етнічну релігію. Відчуття тісного зв'язку зі своїм родом легітимізується через звичаї та обряди ініціації (наприклад, освячення та ім'янаречення дитини, пострижини для хлопчиків, закосичення для дівчаток, обряд побратимства, обряд шлюбу та інші родинні звичаї й відносини).

Лише з виникненням держави патріотизм набуває політичного сенсу, що стає обов'язком самовіддано захищати країну, відстоювати її інтереси. Так було завжди, ще й за давніх часів, як сказав Гораций: «Радісно й почесно вмерти за Батьківщину». Це класичне розуміння патріотизму. Проте в умовах світового глобалізму, коли в суспільних системах з авторитарними формами правління домінують інтереси панівних груп, патріотизм може набувати спотворених форм, як, наприклад, «любов до комуністичної партії» в Радянському Союзі, тобто відданість панівній кланово-політичній системі та корпоративним інтересам правлячої «еліти», яка прикривалася гаслами всесвітнього «миру, дружби, свободи, рівності та братерства» тощо. Система не шкодувала коштів на грандіозні політичні дієства, створювала власні партійні «традиції», ритуали та ін., що часто нагадувало громадянську релігію та впливало на масову свідомість.

Для пробудження патріотичної свідомості українців після 70-літнього підневільного життя в радянській імперії було необхідно влаштувати щось величаве, на зразок давньоримського тріумфу. І такий масовий історико-просвітницький захід було проведено Народним Рухом України і Товариством української мови імені Т. Г. Шевченка (нині

«Просвіта») на відзначення 500-ліття запорозького козацтва (1990). Авторка цих рядків була учасницею цієї знаменної події. Це стало чи не найбільшим піднесенням пасіонарного духу українців за всі роки від здобуття державної незалежності України. Свято Козацької слави тривало 5 днів: 1 серпня – вшанування пам'яті дослідника Січі академіка Дмитра Яворницького в м. Дніпро; 2 серпня – розташування делегацій від усіх областей України і Кубанського козацтва на Олексіївській затоці Дніпра в наметовому таборі; 3 серпня – наукова конференція з історії Запорозької Січі в Нікополі, походи, концерти, урочисті мітинги на майданах та стадіонах; 4 серпня – вшанування пам'яті ушанованого кошового Запорозької Січі Івана Сірка, відкриття пам'ятного знаку на Могилі Пам'яті; 5 серпня – свято на острові Хортиця, урочиста хода м. Запоріжжя та завершення Великою ватрою на березі Дніпра.

Загальна кількість учасників заходу сягала від 300 до 500 тисяч осіб. За старим козацьким звичаєм кожна делегація привезла до Запоріжжя грудки землі зі своїх країв, щоб насипати величний курган на місці поховання кошового отамана Івана Сірка. Це було велике всенародне єднання, що підносило почуття гідності, гордості за свій народ, пошани до його героїв, які виборювали нашу незалежність, свято, яке справді викликало хвилю глибоких почуттів до своєї країни й народу. Українські вишиванки, які жіноцтво повитягувало з бабусиних скринь, різноманітний козацький стрій та прапори з усіх областей України, навіть з Криму та Донеччини. Такі події здатні пробуджувати патріотичні почуття молодого покоління, впевненість у щасливій долі народу.

На жаль, ці сподівання не здійснилися, бо перші президенти України Л. Кравчук і Л. Кучма просто віддали на поталу таку потужну народну ініціативу, не скористалися тією патріотичною енергією, яку еманував український народ. Ні в Криму, ні на Донеччині не було проведено необхідних цілеспрямованих заходів для підтримання того інформаційно-патріотичного поля, щоб переконувало людей в його безперервності, неухильній тривалості. А така робота потребує постійної уваги, виростають нові покоління, які намагаються по своєму зрозуміти свій час у зв'язку з минулим і майбутнім своєї країни. Нині Україна проходить нове випробування сили і духу народу. А засобів для проведення таких патріотичних акцій все менше. Але є багато подій, які зачіпають за живе душі молодих українців. Трагічний досвід, безумовно, залишає глибокий слід у серцях людей. Треба зробити все, щоб ці історичні події в житті нації, які ми переживаємо нині, не загубилися в потоці різної інформації – зберегти й передати – ось головне завдання істориків, культурологів, освітян. Українознавство може стати таким засобом повернення національних духовно-культурних цінностей, дати змогу народові надолужити, повернути втрачене наступним поколінням українців.

Вивчення етнокультури в усіх народів посідає чільне місце у системі загальної освіти. До прикладу, в Японії кожен випускник середньої школи повинен знати близько ста народних пісень, мати національний одяг, оволодіти кількома народними ремеслами. Варто звернути увагу, що з Японії дозволено вивозити будь-яку сучасну високотехнологічну апаратуру (гаджети, відеотехніку,

побутові прилади тощо), проте з країни не дозволять вивезти автентичні народні вироби ручної роботи, бо у речах декоративно-прикладного мистецтва міститься «енергія нації». А яку енергію містить завезена з Китаю буцімто «українська вишиванка», виконана на швейній машинці? На жаль, цього у нас ніхто не вчить.

У зв'язку з цим згадаємо відмінність між культурою й цивілізацією. Якщо культура – це внутрішній суб'єктивний творчий акт, то цивілізація – зовнішній, об'єктивізований організаційний процес. *Культура* від латинського *kult* – обряд, поклоніння; а *цивілізація* – від латинського *civitas* – місто (організоване життя, рівень суспільного розвитку). Культура є наслідком *творчості людини, її натхнення, духовних потреб*. Цивілізація – вироблення речей механічними способами. Культура – національна, локальна; цивілізація – інтернаціональна, глобальна. Отже, важливо в системі освіти включити практичні уроки з народного мистецтва: вишивання, писанкарство, різьбярство, килимарство тощо; розробити систему оволодіння практичними *навичками* (проти яких останнім часом борються чиновники, замінивши їх штучними «компетентностями»); рідний фольклор, пісенна спадщина українського народу має серйозно вивчатися від першого до одинадцятого класу. Особлива увага має бути приділена вивченню обрядових пісень річного циклу – це етнокультура, важливість якої оспорюють лише імперіалісти та комуністи.

Важливим чинником етнокультуротворення є *праця* як спосіб створення культурних цінностей. Це цілеспрямована діяльність, яка потребує витрати

часу і зусиль, особливо праця, поєднана з творчістю. Якщо дитина оволоділа технікою плетіння кошиків чи, приміром, герданів (прикрас із бісеру), ці навички стають її внеском в енергію нації. Вони вже самі по собі, через інтерес дитини, її емоції під час роботи впливають на патріотичні почуття, повагу до рідної етнокультури. Такі навички можна здобувати не лише на уроках трудового навчання, а й на уроках українознавства, в тематичних гуртках та ін.

Тепер розглянемо поняття *етнічна енергія*. Енергія (дав.-гр. ἐνέργεια – діяльність) – це фізична величина, що позначає кількість *рухливості*, діяльності об'єкта; енергія не виникає з нічого і не зникає нікуди [1, с. 21]. Етнічна ж енергія пов'язана зі здатністю етносу як суспільної системи виконувати певну роботу, під час чого система частково втрачає енергію, та може набувати її внаслідок творчих підйомів чи змін у навколишніх системах. Етнічна енергія – це сукупність і взаємодія енергій усіх представників етносу, а оскільки етнос – це певна система генетичних зв'язків, то він має більший чи менший ступінь конкретної етнічної енергії; від рівня етнонаціональної енергії залежить активність етносу, його *пасіонарність*. Значні запаси етнічної енергії криються в рідній мові, етнічній культурі, особливо в її духовних виявах, отже, *етнорелігії*, про яку йтиметься нижче.

В основі *пасіонарності* лежить біохімічна енергія живої істоти, що визначає здатність етнічних колективів до діяльності як активності (міграційної, природоперетворювальної, військової, економічної). Ця активність визначається кількістю енергії у системі (пасіонарна напрута), тобто кількістю пасіонарів

різних рівнів. Отже, пасіонарність, яка стає поведінковим феноменом, має *енергетичну природу*. Така біохімічна енергія розподілена в природі неоднаково (В. Вернадський), що породжує в природі масові міграції тварин. Серед людей пасіонарність може породжувати як добро, так і зло, як творення, так і руйнацію.

Етнічна релігія (етнорелігія) – це природна *автохтонна релігія етносу*, що існує на будь-якому етапі його історичного розвитку (рід, плем'я, народ, нація). Наприклад, рідними релігіями досі послуговуються сучасні народи Японії, Китаю, Індії та ін. Етнічні релігії, як правило, виникають природним шляхом у межах певної етнічної групи на її території розселення і *не поширюються за межі свого етносу* (виняток – юдаїзм, що дав початок монотеїстичним релігіям християнству й ісламу, які охопили вже дві третини людства й продовжують свою експансію). Проте розвиток освіти та світових комунікацій дає змогу частині людства зрозуміти підступний зміст світової універсалізації. Стає очевидним поглинення світовим етнічного – асиміляція етнокультури, що має штучний характер, тобто спрямовується глобально. А отже, для багатьох людей з тонкою організацією духовного світосприйняття усвідомлення цього факту може стати причиною глибоких душевних переживань: «нашу віру знищено, а насаджено чужу», «були дітьми Дажбожими, тепер – раби Христа». З цієї емоційної точки починається рух етнічної думки щодо повернення віри своїх предків. Думка енергетична, вона спонукає до дії й досягає успіху. В 1934 р. професор В. Шаян скаже: «Ми реабілітуємо віру наших прапредків перед історією і наукою» [17,

с. 147]. З цього факту розпочинається відродження рідної віри в Україні.

Перед тим, як розкрити важливість цієї ідеї, необхідно попередити, що ніхто не ставить своїм завданням силоміць наvertати християн до віри предків, як це робив рівноапостольний князь Володимир, наvertаючи киян до віри Христової. Рідна віра того не потребує, вона є феноменом, що показує сам себе. А отже, її як глибинну духовно-культурну основу української етнокультури не треба виключати з освітнього процесу. Треба також зрозуміти, що патріотизм спонукається не лише науковими знаннями історичних фактів, а й уявленнями, які люди здобули іншими шляхами, зокрема й духовними осягненнями. Йдеться, як вважав академік В. Вернадський, про «глибокий зв'язок науки з іншими течіями духовного життя людства» [1, с. 23]. Оскільки нас цікавить духовне життя саме нашого праукраїнського етносу, поглянемо хоч би на роль етнічного календаря в житті народу Русі.

Коло Свароже – річне коло свят рідної віри, в основі якого культ сакрального Часу. Культ священного Часу – це насамперед вчення про будову Всесвіту, ритмічні цикли природи, єдність людини з Богами (мікросвіт і макросвіт, індивідуальна й космічна душа), а також служіння Богам, узгоджене з цими космічними ритмами (циклічними повторами явищ природи і людського життя). Кожен Бог приходиться до людей у свій, визначений Колом Сварожим, час. Подібні вчення розроблялися ще філософськими школами античності (наприклад, Герметика).

Міфологічна сутність Часу може бути зрозумілою через поняття сакрального часу як першопочатку, першопричини

творення нового; це давноминулий час, що пов'язаний з Предком, засновником як ціннісно-часовою категорією. Проте релігійний час не історичний, а метафізичний. Буденний час – звичайний, «профаний», теперішній час; він породжений минулим, а спрямований у майбутнє. Свято відділяє сакральне від буденного і водночас з'єднує увесь священний час в одне ціле, отже, певні часові межі вимагають ритуального служіння Часові. Саме язичницькі свята пробуджують, активізують етнонаціональну енергію й пам'ять, стають тим містком, що єднає нас з предками роду. Вони вочевидь є святішими для молодого покоління українців, ніж фантастичні «життя і подвиги» далеких діячів-чудотворців, що отримали статус святих у чужих народів.

Кожне сонячне свято пов'язане з астрономічним станом космосу, мірилами чого є два сонцестояння і два рівнодення: Різдво Сонця, Великдень, Купайло, Світовит – усе це рідні свята нашої етнокультури. Кожне свято має свій пісенний репертуар і обрядовий характер. Чому б, наприклад, у школах не вивчати автентичні колядки, які вже містили в собі державотворчі мотиви, виховували молодих лицарів у дусі поваги до традицій свого народу [7, с. 97–110]. Наприклад, культ Різдва Сонця, якого не можна обминути в системі виховання української дитини. В. Шаян писав: «Перед нами встає найправдивіший Дух наших Прапредків у його гарячому прагненні оборонити віру і Батьківщину рівночасно. Але вернімо до аналізу нашої поеми: слідує далі прославлення Велеса. Це він навчив нас культу Снопа. Цей культ затримався до сьогодні. Хто із старшої генерації не пам'ятає зворушень

душі і подиху цієї прабатьківської старинності на спогад Снопа на покуті? І це в селі, і в місті. Хто з нас не пам'ятає цієї магії Снопа у кожне Різдво у найріднішій хаті? Але пізніші “вчені покоління” відкинули цей культ Снопа, як щось примітивне. Чи справді це примітивне? Зерно пшениці триває і зберігає життя мільйони літ. Тайна помноження, росту і розвитку заключена й збережена в одній зернині...» [17, с. 97].

У праці «Джерело сили української культури» В. Шаян наводить думку про зв'язок українського фольклору з державницькою свідомістю: «На Гуцульщині молодий жених у весільному обряді називається “князь”. Його “дружина”, себто його весільні друзі-ровесники – “бояри”. Князь із дружиною їде на конях і церемоніальним обрядом запрошує на своє весілля гостей. Прив'язують коней до опасання хати, заходять до світлиці, кланяються по-козацьки й кажуть: “Просили вас батько, просили вас мати, і я вас прошу – прийдіть до мене на весілля”. В цей найбільший день у житті молодий легінь немов справді стає молодим князем. І він, і його дружина одягнені в багату традиційну одягу, гідну лицарів-дружинників. Цей приклад ми подали тому, що і “князь”, і “бояри”, і “староста” – це суто державницькі поняття, що мають свої коріння в старій українській державі княжої доби. Молодий парубок у весільному обряді *переживає, персоніфікує*, немовби втілює в собі постать чи образ князя. В той великий день він ніби справжній князь, а його друзі стають підвладною йому дружиною боярів» [17, с. 258].

Під час російсько-української війни маємо чимало прикладів патріотизму українських дітей і молоді, які

підтримують ЗСУ, збирають кошти на дрони та ін., такі вчинки мають стати зразком для інших. Важливо, щоб учні й студенти не лише знайомилися з героїчними подвигами наших воїнів, вшанували пам'ять героїв, а й вивчали *філософські основи патріотизму*, героїзму, причини їх виникнення і прояву, їхню метафізичну природу.

«Священний героїзм» – ідеалістичне поняття, впроваджене В. Шаяном на позначення глибинної сутності національно-визвольної боротьби українського народу за свободу, незалежність, захист рідної землі, що ґрунтується на засадах Правди й Справедливості.

Етика священного героїзму зафіксована в афоризмах князя Святослава: «Я не зраджую віри предків!» – повага до віри предків, яку за поняттями *військової честі не можна зрадити* – свідчить про його глибоке розуміння природи етнічного. Його війна з візантійцями на теренах Болгарії була Священною війною за віру предків, проти експансії інтернаціональної релігії. А промова Святослава перед боєм з візантійцями є зразком героїчної етики: «Не осоромимо землі Руської, але ляжемо кістками тут, бо мертвий сорому не зазнає. Якщо ж побіжимо ми, – то сором нам. Тож не втечемо, а станемо кріпко, і я перед вами піду. Якщо моя голова ляже, – тоді самі подумайте про себе». І сказали вої: «Де твоя голова ляже, там і наші голови ми зложимо» [5, с. 41].

Смерть за рідну віру, яка вважалася виконанням священного обов'язку, вкривала воїна славою, бо він не втратив своєї честі та національної гідності.

Цій темі присвячена спеціальна праця В. Шаяна «Священний героїзм як основа українського національного

світогляду». Але марно запитувати вчителів загальноосвітніх шкіл, чи вивчається ця праця в курсі української педагогіки... В основі священного героїзму наших предків, стверджує етнофілософ, «лежить ідея про борню Світла із Темною, яку вони – внуки Дажбога, сини і сили Світла, – здійснюють у боротьбі із синами і силами Темряви, темними і дикими монгольськими ордами» [17, с. 272]. Така етика українських лицарів: вони борються з ворогом, який загрожує нашій державі, уособлює зло проти мирного народу. В. Шаян підкреслює, що українське козацтво ніколи не *воює за чужу землю*, як, наприклад, середньовічні хрестоносці в їхніх походах до Палестини. Лише *визволення своєї землі від ворогів* є священним лицарським обов'язком: «Герой, що так до бою пробудиться, не буде героєм розбою і здобичництва, – буде оборонець ладу, добра, повноти щастя і радості на землі» [17, с. 276].

На цьому наголошував ще Г. Сковорода: «...обов'язком лицаря є боротися за Правду»; «Не бійся вмерти тілесно, бо будеш кожную хвилину терпіти смерть духову <...> Знаю, що бережеш тіло, але убиваєш душу, а це заміна зла. Не знаю, навіщо носити меч, якщо не для бою, для якого він *зроблений*. Не знаю, навіщо носити тіло, якщо щадити віддати його за те, навіщо, хто цим тілом одягнений» (переклад В. Шаяна) [17, с. 278].

В. Шаян робить висновок, що «закони героїчної етики лицарства повністю поєднані з релігійним відчуттям Правди як Святості» [17, с. 279]. «Об'явителів Правди» і В. Шаян, і Г. Сковорода вважають теофантами – здатними бачити і проголошувати божественну Правду за будь-яких обставин, навіть

переборюючи страх смерті. Такою є сила Ідеї, що піднімає лицаря на священну боротьбу.

Ми накреслили лише кілька побіжних поглядів на патріотичне виховання засобами етнічної культури. Наша філософська, історична й етнокультурна спадщина містить у собі невичерпні джерела виховного ідеалу для українських педагогів і наукових шкіл – це є те нове, що «добре забуте старе», яке українознавці можуть взяти до свого наукового арсеналу.

Висновки. Етнічна культура виникає природним шляхом, у межах певної етнічної території і не поширюється за межі цієї території. Етнокультура, що вийшла за межі своєї етнічної території і поширилась серед інших народів, перестає бути етнічною, змішуючись з іншими культурами, вона набуває синкретичних форм, інтернаціонального змісту й стає глобальною. Глобалізація призводить до руйнації національних кордонів, суверенітету та до формування нової глобальної спільноти. Акцентовуємо увагу на тому, що глобальні процеси є основною загрозою національній самобутності та національній самосвідомості. Отже, про виховання патріотизму в парадигмі світової культури не йдеться – вона не ставить за мету збереження етносів та етнокультур. Це аксіома.

Коли виникає загроза буттю певного етнічного світу, тоді з'являється поштовх до вирішення життєво необхідної проблеми етнокультури. Таку критичну межу Україна вже пройшла. Глибинні смисли української етнічної духовної культури повертають народів послідовники етнофілософії. Видатним етнофілософом В. Шаяном осмислено вплив рідної духовності на патріотичні

почуття. Етнорелігія за давніх часів була головним компонентом національної самоідентифікації, засобом самозбереження народу як самобутньої етнічної й суспільно-культурної одиниці. І якщо на певному історичному етапі буття народу цей компонент втрачався, то в духовному енергетичному полі його вплив не був утраченим остаточно.

Отже, є можливість і нагальна потреба відновлювати, оживлювати духовне осердя етносу, його кров і дух. Як радив В. Вернадський, до наукового дискурсу варто долучати знання, отримані не лише науковим методом, а й метафізичним, тобто шляхом глибинного відчуття етнічного осердя, до якого належить і етнічний міф – сукупність уявлень про Богів, походження народу, його героїв, звичаї та обряди, що надають смисл життю і є основою етнічної традиції. Тут маємо невичерпний запас ідей та методів для підняття енергетичного рівня нашого суспільства, в тому числі й виховання патріотичних почуттів.

Важливою складовою патріотичного виховання є усвідомлення, насамперед учителями, філософських основ патріотизму й героїзму наших предків, розуміння їхньої метафізичної природи, яка не може обійтися без глибокого вивчення рідної етнокультури. Тому перегляд уже існуючих наукових, культурних і освітніх стереотипів, повернення до своїх витоків праджерел є прогресивним явищем, особливо на критичних межах історії етносів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вернадський В. Про науковий світогляд. Миколаїв: Яслав, 2013. 48 с.
2. Губко О. Психологія українського народу: наук. дослідження в 4-х книгах. Кн. I: Психологічний склад проукраїнської

народності. Київ: Видавець С. Наливайко, 2010. 504 с.

3. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору. Луцьк, 1997. 660 с.

4. Крисаченко В. Українознавство. Хрестоматія у 2 кн. Київ, 1996. 222 с.

5. Літопис Руський за Іпатським списком. Переклав Л. Махновець. Київ: Дніпро, 1989. XVI + 591 с.

6. Лозко Г. Етнокультурологія. Програма для студентів спеціальності 7.020101, спеціалізації «Етнокультурологія». Київ, 2001. 22 с.

7. Лозко Г. Коло Свароже. Відроджені традиції. Київ, 2004. 222 с.

8. Лозко Г. Орден Бога Сонця. Історія та метафізика. Тернопіль: Мандрівець, 2018. 322 с.

9. Лозко Г. С. Рідна читанка. Для середнього шкільного віку. Вінниця: Континент-Прим; ВЦ «Сварог», 2007. 64 с.

10. Лозко Г. Рідні імена. Тернопіль: Мандрівець, 2011. 368 с.

11. Лозко Г. Українське народознавство. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 512 с.

12. Пістун Т. Рідні свята в Колі Сварожому. Сценарії виховних заходів. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 224 с.

13. Ржепецький Л. Нариси з етнопедagogіки українського народу: ідеї, цінності, перспективи. Навчально-методичний посібник. Миколаїв, 2000. 116 с.

14. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання. Київ: Вид. Олени Теліги, 2003. 328 с.

15. Скуратівський В. Патріотизм. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

16. Стельмахович М. Народна педагогіка. Київ, 1985. 222 с.

17. Шаян В. Віра предків наших. Київ: ФОП Стебеляк, 2018. Т. I. 284 с.

18. Ятченко В. Про розвиток духовності українського етносу дохристиянської доби. Київ, 1998. 222 с.

REFERENCES

1. VERNADSKYI, V. (2013). *About Scientific Outlook*. Mykolaiv: Yaslav, 48 p. [in Ukr.]

2. HUBKO, O. (2010). *Psychology of the Ukrainian People: Scientific Research in 4 Books*. Book I: Psychological Composition of the Pro-Ukrainian Nation. Kyiv: Publisher S. Nalivaiko, 504 p. [in Ukr.]

3. DAVYDIUK, V. (1997). *Primordial Mythology of Ukrainian Folklore*. Lutsk, 660 p. [in Ukr.]

4. KRYSACHENKO, V. (1996). *Ukrainian Studies*. A Textbook in 2 Books. Kyiv, 222 p. [in Ukr.]

5. MAKHNOVETS, L., comp. (1989). *Chronicle of the Russian According to the Ipat List*. Kyiv: Dnipro. XVI + 591 p. [in Ukr.]

6. LOZKO, H. (2001). *Ethnocultural Science*. Program for Students of Specialty 7.020101, Specialization "Ethnocultural Studies". Kyiv, 22 p. [in Ukr.]

7. LOZKO, H. (2004). *The Circle of Svaroh. Revived Traditions*. Kyiv, 222 p. [in Ukr.]

8. LOZKO, H. (2018). *The Knightly Order of the Sun God. History and Metaphysics*. Ternopil: Mandrivets, 322 p. [in Ukr.]

9. LOZKO, H. (2007). *Native Reader. For Middle School Age*. Vinnytsia: Kontinet-Prim; Svaroh Center, 64 p. [in Ukr.]

10. LOZKO, H. (2011). *Native Names*. Ternopil: Mandrivets, 368 p. [in Ukr.]

11. LOZKO, H. (1995). *Ukrainian Ethnology*. Kyiv: Zodiak-EKO, 368 p. [in Ukr.]

12. PISTUN, T. (2014). *Family Holidays in the Circle of Svaroh*. Scenarios of Educational Activities. Ternopil: Mandrivets, 224 p. [in Ukr.]

13. RZHEPETSKEYI, L. (2000). *Essays on Ethnopedagogics of the Ukrainian People: Ideas, Values, Perspectives*. Educational and Methodological Manual. Mykolaiv, 116 p. [in Ukr.]

14. RUDENKO, Yu. (2003). *Basics of Modern Ukrainian Education*. Kyiv: Ed. Olena Teliha, 328 p. [in Ukr.]

15. SKURATIVSKYI, V. (2002). *Patriotism*.

- Philosophical Encyclopedic Dictionary. Kyiv: Abrys, 742 p. [in Ukr.]
16. TELMAKHOVYCH, M. (1985). *Folk Pedagogy*. Kyiv, 222 p. [in Ukr.]
17. SHAIAN, V. (2018). *Faith of our Ancestors*. Kyiv: FOP Stebeliak, 284 p. [in Ukr.]
18. YATCHENKO, V. (1998). *On the Development of the Spirituality of the Ukrainian Ethnic Group in the Pre-Christian Era*. Kyiv, 222 p. [in Ukr.]

Український народ має багату традиційну культуру, що передбачає не лише передачу значної духовної спадщини наступним поколінням, а й виховання шляхетних людських чеснот: любові до рідного краю, гордості за самобутність своєї нації, уміння зберігати все цінніше, що набуто працею багатьох поколінь предків, патріотизм і здатність захищати Батьківщину. Передача всіх культурно-історичних традицій батьків, дідів і прадідів завжди гарантувала вічність життя етносу.